

Grote schrijvers van Goethe tot nu
Een hoorcollege over de Duitse literatuurgeschiedenis na de Verlichting.
door

Studium Generale Universiteit Leiden
Home Academy Publishers

prof. dr. Anthonya Visser
a.visser@hum.leidenuniv.nl

6 april 2010: De Verlichting en de jonge wilden (Goethe en Schiller)

Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! (Kant)

I. Inleiding: Verlichting in de filosofie en filosofie in de literatuur – Kant en Lessings *Nathan der Weise*

Verlichting volgens **Immanuel Kant**: “der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit.” (*Was ist Aufklärung?* 1784). Belangrijke aspecten die we in Lessings *Nathan der Weise* (1779) terugvinden: moed; openbaarheid; vrijheid van meningsuiting; vrijheid van geloof; hervorming (i.p.v. revolutie); mens; waardigheid.

Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), theoloog, medicus, filosoof. Dramaturg aan het Nationaltheater in Hamburg (1767-1769); bibliothecaris en geleerde in Wolfenbüttel. Vooraanstaand dichter, denker en publicist van de Verlichting.

Godsdienstfilosofische geschriften tegen geloof in de openbaring en voor een “Christentum der Vernunft”, vgl. ‘Fragmentenstreit’ 1777/78. Lessing mocht daarna niet meer over religieuze vraagstukken publiceren.

Daarom: toneelstuk *Nathan der Weise*. **Vorm**: “dramatisches Gedicht” (i.p.v. ‘drama’, ‘tragedie’ of komedie’), blank vers. **Inhoud**: serieus thema (dat gemakkelijk tot catastrofe had kunnen leiden) met happy end. Belangrijk vooral de *Ringparabel*: relatieve waarheid vs. absolute waarheidsclaim van de drie monotheïstische kerken – het ethisch handelen van de individuele mens (gelegitimeerd door de voorzienigheid) geldt als de enige bron van religieuze waarheid. “**herrschaftsfreier Dialog**” (Habermas) - uitzondering: Nathans houding tegenover Daja...

II. De mens als schepper zonder goden – Goethes gedicht *Prometheus* (1772-74)

I
Bedecke deinen Himmel, Zeus,
Mit Wolkendunst,
Und übe, dem Knaben gleich,
Der Disteln köpft,
An Eichen dich und Bergeshöhn;
Mußt mir meine Erde
Doch lassen stehn
Und meine Hütte, die du nicht
gebaut,
Und meinen Herd,
Um dessen Glut
Du mich beneidest.

II
Ich kenne nichts Ärmeres
Unter der Sonn als euch, Götter!
Ihr nähret kümmerlich
Von Opfersteuern
Und Gebetshauch
Eure Majestät
Und darbtet, wären
Nicht Kinder und Bettler
Hoffnungsvolle Toren.

III
Da ich ein Kind war,
Nicht wußte, wo aus noch ein,
Kehrt ich mein verirrtes Auge
Zur Sonne, als wenn drüber wär
Ein Ohr, zu hören meine Klage,
Ein Herz wie meins,
Sich des Bedrängten zu erbarmen.

IV
Wer half mir
Wider der Titanen Übermut?
Wer rettete vom Tode mich,
Von Sklaverei?
Hast du nicht alles selbst vollendet,
Heilig glühend Herz?
Und glühtest jung und gut,
Betrogen, Rettungsdank
Dem Schlafenden da droben?

V
Ich dich ehren? Wofür?
Hast du die Schmerzen gelindert
Je des Beladenen?
Hast du die Tränen gestillet
Je des Geängsteten?

Hat nicht mich zum Manne
geschmiedet
Die allmächtige Zeit
Und das ewige Schicksal,
Meine Herrn und deine?

VI
Wähntest du etwa,
Ich sollte das Leben hassen,
In Wüsten fliehen,
Weil nicht
alle Blümenträume reifen?

VII
Hier sitz ich, forme Menschen
Nach meinem Bilde,
Ein Geschlecht, das mir gleich sei,
Zu leiden, zu weinen,
Zu genießen und zu freuen sich,
Und dein nicht zu achten,
Wie ich!

(In: *Gedichte. Ausgabe letzter Hand.*
Stuttgart und Tübingen [Cotta] 1827)

Stroming: *Sturm und Drang* („Geniezeit“): jonge auteurs tussen ca. 1767-1785, samenhang met Verlichting; naast Goethe (1749-1832) ook o.a. Herder, Klinger, Lenz en Schiller (1759-1805). Gedicht illegaal afgedrukt in Friedrich Heinrich Jacobis „Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn“ (1785): z.g. „Spinoza-Streit“.

Vorm: hymne, is eigenlijk lofzang, hier aanklacht; vrije verzen; rijmloos; rollengedicht. Ontypisch Verlichting: monoloog i.p.v. dialoog.

Inhoudelijke aspecten: Alleen Prometheus’ perspectief. Typisch voor Verlichting: nadruk op technologische en sociale vooruitgang v.d. mensheid; het bestaan van god/goden wordt niet ontkend maar god/goden doen er niet meer toe. Parallel geschetste individuele ontwikkeling v. Prometheus en ontwikkeling v.d. mensheid.

Prometheus ontdekt zijn individualiteit. P. staat ook voor de dichter als geniaal, scheppende mens.

Invloeden/Intertextualiteit: Aischylos, Hesiodus, Boccaccio, bijbel, Spinoza, Hederichs *Mythol. Lexicon*.

Ambigüiteit: positie van de spreker van het gedicht; einde; gedicht als speech-act: waarom zo lang tegen god spreken, wanneer god irrelevant geworden is? Prometheus is *vormer*, niet *schepper* (ondanks bijna citaat uit scheppingsverhaal bijbel).

III. Goethes *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) en Schillers *Kabale und Liebe* (1784)

***Die Leiden des jungen Werthers*. Genre:** Briefroman. Samuel Richardson [*Pamela*, 1740; *Clarissa*, 1748] voorbeeld in heel Europa (b.v. Jean-Jaques Rousseau: *Nouvelle Héloïse* [1761]). In 18e eeuw cultuur van de brief als medium voor uitdrukken en ervaren van gevoelens. De briefroman sloot daar bij aan: ik-perspectief (subjective gevoelens); i.p.v. accent op uiterlijke handeling nadruk op innerlijk v.d. hoofdfiguur; mogelijkheid tot identificatie (intimiteit). DLdJW radicaliseert genre.

Autobiografische achtergrond: driehoek Goethe, Johann Christian Kestner en diens verloofde Charlotte Buff in Wetzlar (G. stagiair aan gerechtshof) en de zelfmoord van Carl Wilhelm Jerusalem n.a.v. ongelukkige liefde.

Inhoudelijke aspecten: Protagonist Werther lijdt aan „Krankheit zum Tode“; oorzaak: discrepantie tussen ‚binnen‘ en ‚buiten‘, tussen eigen innerlijk en de buitenwereld. Werthers sterke gevoelens zijn niet compatibel met harde realiteit. Identificatie met hoofdfiguur leidde tot navolging. Lezen als gevaar (vrouwen en jeugd).

Ws identiteitsverval gaat gepaard met fragmentarisering vorm briefroman.

***Kabale und Liebe*. Genre:** burgerlijk treurspel (vgl. Lessings *Emilia Galotti*, 1772).

Thema: verwoeste liefde tussen adellijke Ferdinand von Walter en burgermeisje Luise Miller (dochter v.e. musicus). Als in DLdJW: subjectieve gevoelens + sterke wens naar vrijheid van maatsch. druk (Ständegesellschaft).

Vormaspecten: taal v.h. hof: hoog register, doorspekt met Franse elementen (onnatuurlijk); Millers taal: direct en banaal, vreemde woorden foutief gebruikt. Daarentegen taal v.d. geliefden: nauwelijks toespelingen op stand.

Autobiografische achtergrond: vlucht uit Stuttgart in 1782 (na gevangenschap en hertogelijk verbod literatuur te schrijven) via omzwervingen in Thüringen. Daar 1783 onbeantwoorde liefde voor Charlotte von Wolzogen (dochter van zijn beschermvrouwe); 1784 overhaast vertrek naar Mannheim.

Schillers theatertheorie: *Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet* (1784). Toneel: wereldorde is door god geschapen. B.v. eind v. KuL: gods gerechtigheid zegeviert, niet het wereldlijk recht. Gevecht v.d. individuele mens met maatschappelijke, ethische en religieuze regels („Zwänge“) wordt op toneel geësthetiseerd (als spel) en door de mens gewonnen. Toneel laat de mensen voelen (!) „wat het is, een mens te zijn“.

Grote schrijvers van Goethe tot nu
Een hoorcollege over de Duitse literatuurgeschiedenis na de Verlichting.
door

Studium Generale Universiteit Leiden
Home Academy Publishers

prof. dr. Anthonya Visser
a.visser@hum.leidenuniv.nl

Nederlandse vertaling 'Prometheus'

I

Bedek je hemel, Zeus,
met wolkennevels!
En oefen je, net als een knaap
die distels knakt,
aan eiken en aan bergtoppen!
Moest mij mijn aarde
toch laten staan,
en mijn hut,
die jij niet hebt gebouwd,
en mijn haard,
om de gloed waarvan
jij mij benijdt.

II

Ik ken niets armzaligers
onder de zon dan jullie goden.
Jullie voeden kommerlijk
met offeranden
en gebedszwemen
jullie majesteit
Jullie zouden hongeren,
waren niet kinderen en bedelaars
dwazen vol goede hoop.

III

Toen ik een kind was,
niet wist waarheen en waar naartoe,
wendde ik mijn verdwaalde oog
naar de zon, als ware daarboven
een oor om mijn klagen te horen,
een hart zoals het mijne,
dat zich over deze benauwde ontfermt.

IV

Wie hielp mij tegen
de overmoed der Titanen?
Wie redde mij van de dood,
van slavernij?

Heb jij niet alles zelf voltooid,
heilig gloeiend hart?
En gloeide, jong en goed,
bedrogen, als redding
voor de slapenden daar boven?

V

Ik jou eren? Waarvoor?
Heb jij ooit de pijnen gelenigd
van de belaste?
Heb jij ooit de tranen gedroogd
van de angstige?
Heeft niet mij tot een man gesmeed
de almachtige tijd
en het eeuwige noodlot,
mijn heersers en de jouwe?

VI

Dacht jij soms,
ik zou het leven haten,
in woestenijen vluchten,
omdat niet al mijn jongensdromen
zouden uitkomen?

VII

Hier zit ik, vorm mensen
naar mijn evenbeeld,
een geslacht, dat net als ik ben,
dat lijdt en weent,
geniet en blij is,
en jou geen aandacht schenkt
net zo min als ik.

(Vertaling Erwin de Vries)